

Gaál Csaba

Nyelvészet és tudomány – ki művelheti?

A nyelv elsődlegesen nem nyelvészet, még csak nem is a költészet, hanem az ember megszentelődésének, a szeretet teljességének és kiteljesedésének a gondja. A többi csak irodalom és filológia.

Pilinszky János

Székely Júlia Bartók-tanítvány, miután lediplomázott a Zeneakadémián, felvette még a magyar szakot is. Ekkortájt írt háromfelvonásos darabját bemutatta tanárának, kérte a véleményét. Tanára ráripakodott: „Ha valaki túrhetően zongorázik, mi a fenének nem fér a bőrébe? Ugyan melyik írónak jutna eszébe, hogy egyszerre csak elkezdjen klimpírozni?” Mikor visszaadta a kéziratot, megjegyezte: „Sajnos jó. Kötelességem lenne visszazavarni a zongorához. Maga írni fog. Ezen többé nem lehet segíteni.”

Az utóbbi időben e lapban és magánlevelezésem során nyilvánított véleményem miatt több nyelvessel kerültem szóváltásba. Kizárólagos ellenvéleményük több lábon nyugodott.

- Egyik (számukra) fontosnak tűnő érvük az volt, hogy én, mint szakterületükön kívülálló személy miképp gondolom komolyan, hogy velük nem egyező álláspontot képviselek, holott a nyelvész megkérdőjelezhetetlenül nyilatkozik, kizárja annak a lehetőségét, hogy az ő területén más is hozzászólhasson a kérdéshez. Vagyis anélkül, hogy magát a kérdést vizsgálná, a személy alapján dönt, holott – Babits szerint – „S van-e hatalmasabb gondolatnál?” Pedig a kívülről jövő, a kívülálló láthat olyat, amelyet a benne élők nem vesznek észre. Harcolni érvekkel kell, erre nem az elhallgattatás, a kizárás a leghatásosabb eszköz: ez lehet célravezető, de nem éppen értelemszellemi eljárás.
- A másik érvük a „nyelvtudománnyal” nem összhangban lévő többirányú állításom, ha úgy tetszik nem szokványos („unorthodox”) állásfoglalásom. Itt aztán jönnek a „skolasztikus” tanok, a „mai hivatalos” akadémiai megnyilatkozásokkal alátámasztott indokok, melyeket természetesen ők alkottak, vagyis magukkal igazolták önmagukat, lásd a párhuzamot a meghasonlott országgal (Mk 3,22–26)! Tőlük eltérő véleményemet nem észérvekkel igyekeznek megcáfolni, hanem erőből.

Hamvas Béla írta: „A hatalomtudós a megismerés gyönyörét összekeveri mások legyőzésének kárörvendésével.”

Önálló véleményalkotásom miatt kihívó (provokatív) személynek bizonyul sokak szemében, ezt a jelzőt azonban vállalom. Mint minden szakágazatot, a kíváncsiság, a kétely, az elme gyanakvása viszi előbbre. Ezért valamely kérdésfeltevésre vagy jelenségre a szakma szabályaira, a megszólaló kívülállóságára és nem az érvek súlyára hivatkozni balgaság.

MI SZÁMÍT TUDOMÁNYNAK? Mielőtt bárki is elfogultsággal vádolna, orvos lévén, kezdem a mi területünkkel.

Naun (1839–1925) német belgyógyász azt a nézetet képviselte, hogy a gyógyítás önmagában nem tudomány, és valaha is nehezen lesz az, mivel a hozzá tartozó humanitás túl mélyen gyökerezik benne.

Koslowski (1921–2007), kiváló tübingeni sebész szerint az orvostudomány alkalmazza ugyan a természettudományi ismereteket, de valójában nem egzakt tudomány, mint ahogyan a filozófia sem az, hanem mindenekelőtt gyakorlati ténykedés etikai normák mellett.

Lord Kelvin (1826–1907) a következőképpen határozza meg a tudományt: „Gyakran mondom, hogy mikor megmérheted, amiről beszélsz, és kifejezheted azt számokban, tudsz valamit róla; de amikor nem mérheted meg, nem fejezheted ki számokban, ismereted sovány és nem tudományos: lehet az ismeret kezdete, de gondolataidban alig emelkedtél a tudomány szintjére, bármi legyen is a téma.”

A matematikában sincs mérés, ezért azt legjobb az észszerűség egyik formájának tekinteni. A tudomány sok másodlagos kérdést megmagyaráz, de semmit sem tud mondani az élet értelméről és az erkölcsi értékekről. És valóban: a természettudományok alapját az képezi, hogy pontosan mérhető adatokkal dolgoznak (ezért nevezik „egzakt” tudománynak is), mely munkamódszer az orvostudománytól idegen. A tudomány mélyen összefüggő, szilárdan megalapozott, és az észszerűséggel soha ellentétbe nem kerülő tudás: ilyen ismeretet sem a filozófusoknál,

sem a természetet kutatóknál nem találunk, még kevésbé az orvostudományban. Az ilyen ismereteknek semmi köze az emberek betegségeihez. A „medicina” latin eredetű szó, kezdetben orvoslás, jóval később orvostudomány névvel fordították. De vajon a rómaiak által űzött mesterség nevezhető-e „tudománynak” az előbbi gondolatok jegyében? Aligha.

Manapság is sokszor hivatkozunk az *orvosi művészetre* – és némileg joggal –, hiszen hivatásunk gyakorlatához tartozik az ösztön, a személyesség, az érzelmek, az emberi kapcsolatok is. Donáth Tibor hangsúlyozta, hogy az orvoslás elsősorban nem természettudományos természetű, hanem emberi tevékenység, hiszen a veleérzés, a beteggel való együttérzés alapja az ember iránti érzékenység.

Sokan vélik, hogy a medicina *alkalmazott tudomány*: ez azt sugallja, hogy az orvostudomány és a tudományosság fedi egymást. Ide kapcsolódik Ortega Y Gasset (1883–1955) spanyol filozófus álláspontja:

„A medicina nem tudomány, hanem hivatás, de a tudományhoz fordul, és abból a gyakorlati vonatkozású eredményeket hasznosítja, a többit pedig ejti.”

Az orvoslás, amelyet egykor főként művészetnek tekintettek, mára „tudománnyá” vált, helyesebben szólva *tudományosság*. Magam is úgy vélem, hogy a medicina soha sem lesz tudomány a szó már kifejtett igazi értelmében, és a tudományosság mai formája a növekvő ismeretek ellenére sem fogja teljes egészében lefedni azokat a készségeket, képességeket, tudáselemeket, amelyek az orvoslás – mint alapvetően erkölcsi irányultságú ténykedés – számára elengedhetetlenek.

TUDOMÁNY ÉS NYELVÉSZET Figyelembe véve az előzőben leírtakat és az abból levezethető párhuzamokat, feltehető a kérdés, vajon *tudomány-e a nyelvészet*? Ahogyan az orvoslás nem az, úgy a nyelvészet sem, legfeljebb egy szakágazat, de beszélhetünk tudományos orvoslásról és tudományos nyelvészetről.

Régen tudománynak, filozófiának nevezték a megismerő tevékenységek minden formáját, beleértve a művészeteket, a vallási kérdéseket, szakmai tapasztalatokat, műszaki ismereteket. Mai fogalomhasználatunkban a tudomány ennél jóval szűkebben értelmezett, csak azokat a megismerési formákat jelenti, amelyeket meghatározott módon tudományosnak nevezett rendszer alapján végeznek: a mérhető természettudományok területén a ténylegesen alkalmazott tudományos módszertanra alapozva. A tudományos módszerről napjainkban is élénken folyó tudományelméleti viták eddig lényegében a tudományfilozófia berkein belül maradtak.

Az évszázadokkal ezelőtt bevezetett, elterjedt és széles körben használt fogalmat, azaz a „tudományt” az idők során megszoktuk, és ma már nem is gondolunk a szigorúan vett meghatározására, egyszerűen így maradtunk. Ezért

beszélünk ma könyvtártudományról, társadalmi tudományról, gépészeti tudományokról, segédtudományokról, és a felsorolást szinte vég nélkül folytathatnánk, hiszen ma már csaknem minden szakágazatot valamely tudomány főcsoportjába sorolnak (MTA → Tudományági nómenklátúra). Néhány újabban divatba jött terület tudománnyá magasztosulása (andragógia, genderológia) pedig felér egy átvitt értelmű istenkáromlással.

KI MŰVELHETI A NYELVET? A lipcsei sebész, Carl Thiersch (1822–1895) 1891-ben a Német Sebész Társaság kongresszusának elnöke volt. A gyűlésen nagy vita folyt a Koch-féle tuberkulinról, végül az elnök így fejezte be az ülést: „*Bezárom a vitát a Koch-féle gyógymódról. Tudományos kérdéseket nem lehet szavazással eldönteni.*” Ehhez én hozzáteszem: sem tekintéllyel, erővel, hatalmi helyzetből. A nyelvészek mentse-géül szolgálhat az a felfogás, hogy igaz az, amit a többség az adott időpontban annak tart. Ez viszont nem zárhat ki más, csak később beigazolódó véleményt, hiszen ismert közhely: a tegnap igazságai lehetnek a jövő tévedései.

Kitanult szakmánk mellett érdekelhet bennünket a tudomány vagy a művészet valamely területe, amelyet kedvtelésből űzünk, de ez irányú kíváncsiságunkat fokozhatjuk akár olyan mértékig is, hogy végül a képzettségünkől teljesen elűtő érdekkörben fejtsünk ki jelentős munkát. Ebben az összefüggésben az ihletett feltalálókat, kutatókat, szellemi embereket egyesek szeretik gúnyosan amatőröknek, dilettánsoknak nevezni, holott ez a két elnevezés eredetileg azokra vonatkozott, akik munkájukat nem pénztől hajtva végzik, mint a „profik”, hanem teljes odaadással és szívből: (*amator* = valaminek a kedvelője, szerelmese; *delecto* = gyönyörködik, örömet leli valamiben).

A legtöbb nyelvész kizárja annak lehetőségét, hogy a saját szakágazatához más is tudjon hozzászólni: mindenképp mást, mint „szakidegent” eleve kirekeszt a területről. Pedig számtalan példa igazolja a „beavatatlan” létjogosultságát, elég ha a szerzetes Mendelre, Jedlik Ányosra, a DNS-t felfedező Watsonra és Crickre gondolunk, akik nem voltak biokémikusok. Almássy László gróf sivatagkutató világraszóló felfedezését (úszó alakok sziklarajzai É-Afrikában) minden szakképesítés nélkül érte el. Arthur Koestler író létére több tudományos könyvet is írt, miután bedolgozta magát a tárgyba. Mai példa Takáts Zoltán kémikus, aki az ELTE-n szerzett diplomát. Nevéhez fűződik a hazai pénzhiány miatt Angliában kifejlesztett „onkokés”, amely műtét közben megmutatja a daganatok határát. Végül egy átvitt értelmű idézet: „Hogy ismerheti így az Írásokat, amikor nem is tanulta!” (Jn 7, 15).

A *Magyar Orvosi Nyelvet* – bár nyelvi vonatkozású lap – nem nyelvész alapította. A kezdetben írtak tükrében vajon meg-alapozott volt-e a törekvése, van-e létjogosultsága a folyó-iratnak, hiteles-e az ebbéli tevékenysége, melyben legalább annyi nem szakavatott – a szó szoros értelmében dilettáns (!) – értelmiségi szólal meg, mint a nyelvvel „életvitelsze-

rúen“ foglalkozó, abból élő (profi) szakember. A választ a tizennyolc évi töretlen fennállás, érdeklődés és siker igazolja. Emlékezetem szerint e hasábokon még soha nem volt szó ide vonatkozó alapkérdések kifejtéséről és közös gondolkodásról. Ha ez az „amatőr” nem tévedt volna erre a területre, akkor ki foglalkozna ma ilyen behatóan és értőn az orvosi nyelvvel?

Egyik nekem írott személyes levélben szerepelt – ránk, kívülállókra célozva – az ismert és nem éppen hízelgő mondat: Suszter, maradj a kaptafánál! Mert az illető szerint „a nyelvészet is egy szakma, amelyet tanulni kell.” Igaz, ami igaz, nincs ilyen papírunk, de – mint egy írásból éppen értesülök – az *Édes Anyanyelvünk* lap felelős kiadója, Juhász Judit sem végzett semmiféle filológiai szakot, akkor ez égbekiáltó dilettantizmus! Nincs itt valami ellentmondás?

Örülök azonban, hogy a *Magyar Orvosi Nyelv* hasábjain nyíltan, a vélemények ütköztetésével nyelvi felülbírálat nélkül mindenki megírhatja véleményét, melynek alapján az olvasó eldöntheti, kivel ért egyet. Attól tartok, hosszú még az út, amíg nagyobb kölcsönös elismeréssel vélekedünk egymásról, és – mint ahogyan az orvoslásban már megvalósult – a

szakágazatok határterületei elmosódnak, így a torzsalkodás helyett az együttműködésé lesz a döntő szerep.

Végezetül némileg önbírálon, de általánosítva, jelen esetben a nyelvészekre is vonatkoztatva hivatkozom a híres francia orvosra, Laënnecre (1781–1826):

„Nagyon kevés orvos képes – még ha igen hosszú gyakorlattal rendelkezik is – más szemmel látni a dolgokat, mint amire a kor iskolás szemlélete felkészítette.”

IRODALOM

1. Babits Mihály *Van-e hatalmasabb a gondolatnál?* Budapest, Lazi Könyvkiadó 2006.
2. Balázs Géza *Születésnap beszélgetés Juhász Judittal.* Édes Anyanyelvünk 2017;5.
3. Csejtei Dezső *José Ortega y Gasset.* Budapest, Kossuth Kiadó 1982.
4. Donáth Tibor *Minden napot élményként élek meg.* Semeleweis Hírek 2016.
5. Koslowski, Leo *Maximen in der Medizin.* Schattauer Verlag 1992.
6. Székely Júlia *Bartók tanár úr.* Kozmosz könyvek 1978.
7. Tange, Ernst Günter *Zitatenschatz für Mediziner.* Eichborn Verlag 1992.

Nincs új a nap alatt

Benkő Loránd és Lőrincze Lajos így írt az idegen szavak túlzott használatáról:

Az idegen szavak alkalmazásának „egyik legkirívóbb forrása a szakmai zsargon. Bár a tudományok nyelvében, a szaknyelvekben a leginkább indokolt az idegen szavak használata, túlzásnak kell minősíteni ilyen halmozásukat:

- »A transzkripció, a transláció és az enzimaktivitás szabályozásának, valamint az immunreakció molekuláris mechanizmusának vizsgálata« (MTA-almanach 1976);
- »Az anyagok komplex anorganikus-organikus mobilizációs dinamizmusának kutatása« (MTA-almanach, 1976.);
- »Lift-slab és tilt-up panelgyártási és beemelési rendszer« (Sebestyén Gyula: Nagyelemes lakóházak. Műszaki Könyvkiadó 1960. 213);
- »A nyelvi kód minőségileg diszkrét egységei a beszéd hangkontinuumának folyamatából emelkednek ki« (Társadalom és nyelv. 1975. 143);
- »Ez a disztinkció csak regionális sztenderdek formájában tükröződik« (no. 167);
- »A világgpiaci impulzusok az export- és az importstruktúrákat egyaránt egyoldalúan a statikus komparatív költségmegtakarítás felé orientálják« (Közgazdasági Szemle 1973. 9. sz.);
- »Az információs bázis kiszélesítését szolgálja a ... sz. utasítás alapján történő horizontális kooperációsköri együttműködés« (KÖTUKI-tájékoztató; 1971. XI. sz.);
- »A differenciált csökkentés növeli a racionális döntési sávot, mivel az egyes ágazatok, részterületek restriktója más ágazatok, részterületek expanziós lehetőségeit biztosítja« (Pü. Szle. 71/11);
- »A szintetizáló terv primátusa a periférikus elgondolások és koncepciók felett nem időbeli elsőbbséget jelent« (Pü. Szle. 72/11);
- »A fő erőfeszítést a budapesti agglomeráció infrastruktúra-ellátási feszültségeinek feloldására kell koncentrálni« (Pü. Szle. 72/12);
- »A ráták statikus nagyságának és dinamikájuk fokának ütközése a pozíciók polarizálódásával jár együtt« (Pü. Szle. 73/10).

A szaktudományi idegenszódivat hatására már az ifjabb nemzedék tagjai is így fogalmaznak: »Magából az adott verbális kontextusból kell mindent kikövetkeztetnünk, rekonstruálnunk kell egy fiktív szubjektumot, aki a nyelvi jelek ilyen és nem más elrendezése révén konstituálódik« (egy magyar–szociológia szakos hallgató dolgozatából).

A kiragadott szövegrészekben természetesen nem mindegyik idegen szó minősíthető egyformán. Nyilván vannak bennük olyan szakkifejezések is, amelyek az egyes szaktudományok számára nélkülözhetetlenek, illetőleg ott már közkeletűek. A példák azonban arra is rávilágítanak, hogy ilyen töménységű felhasználásuk nem csupán szakmai-tudományos szükségszerűség következménye; legtöbbjüket szaktudományos szempontból is legalább olyan értékű magyar megfelelővel tudnánk helyettesíteni.”

Magyar Nyelvőr 1977;101:129–41.